

Աշոտ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԼԵՁՎԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԻ ԱՆԸՆԴՀԱՏՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄ

Մարդկային հասարակության գոյության փաստը ենթադրում է, որ այն չի կարող ապրել առանց հաղորդակցման, տեղեկատվության փոխանակման, առանց դրանց համար անհրաժեշտ միջոցների առկայության ու կատարելագործման: Լեզվական միջոցները բոլոր ժամանակներում կոչված են եղել բավարարելու մարդու՝ մտածական, հաղորդակցական, տեղեկատվության փոխանակման և այլ գործունեությունների հանապազօրյա պահանջները: Ամեն լեզու ունի բառակերտական համակարգի գերիշխող ենթատեսակներ, սակայն մարդկային բազմաբնույթ գործունեությունը լեզվի առջև նոր պահանջներ է դնում հաղորդակցումը ապահովելու նպատակով, մասնավորապես, լեզվի բառաքանակը ավելացնելու համար: Բառակերտության եղանակներն ու ուղիները կախված են լեզվատիպից և ավելի շարձելով լեզվական երևույթներ են. հայերենը իր պատմական զարգացման գործընթացում իր բառային կազմը համալրում է բառակազմության ներքին միջոցներով, սակայն հայոց լեզուն երբեք չի հրաժարվել բառապաշարի հարստացման արտաքին միջոցից՝ այլ լեզուներից ուղղակի և անուղղակի փոխառություններ կատարելուց, որը շարժ կարևոր է լեզվի արդի գոյավիճակում:

Բանալի բառեր. լեզու, ճանաչողական և արտահայտչական գործառույթ, հասարակություն, բառ, հաղորդակցում, բառապաշար, բառակերտություն, փոխառություն, մայրենի բառ, նորաբանություն

Բնության մեծագույն հրաշքի՝ մարդու բանականության ու ստեղծագործական մտքի հանճարի ոչ պակաս առեղծվածային դրսևորումն է մարդկային լեզուն: Երկիր մոլորակում մարդու ի հայտ գալը, նրա՝ կենդանական աշխարհում գերիշխող դիրքի հաստատումը արդյունք են homo sapiens-ի՝ շրջապատող վտանգներով լի իրականության մեջ գոյապայքարի անդադար մղման, մտածողության, ստեղծագործելու կարողության, հանրային բազմավեկտոր կյանքի կազմակերպման, իր տեսակի անհատականությունը ընդգծելու տարաբնույթ դրսևորումների: Մարդկային հասարակության գոյության փաստը ենթադրում է, որ այն չի կարող ապրել առանց հաղորդակցման, տեղեկատվության փոխանակման, առանց դրանց համար անհրաժեշտ միջոցների առկայության ու կատարելագործման: Լեզվական միջոցները բոլոր ժամանակներում կոչված են եղել մարդու՝ մտածական, հաղորդակցական, տեղեկատվության

փոխանակման և այլ գործունեությունների հանապազօրյա պահանջները բավարարելու համար: Լեզվի՝ որպես հաղորդակցման երբևէ եղած ամենակատարյալ միջոցի գոյության անհրաժեշտությունը ենթադրում է նաև լեզվական նյութական և զգայական ընկալելի նշանների համակարգերի ստեղծում ու կատարելագործում (հնչյուններ, ձևույթներ, տարատեսակ ու տարաբնույթ բառեր, ազատ և կայուն բառակապակցություններ, նախադասություններ և այլն), որոնք հնարավորություն են տալիս մարդկանց հաղորդակցումը անխաթար ու անդադար իրականացնելու, հանրային ամենօրյա կյանքը կազմակերպելու համար:

Մարդկային հանրության և յուրաքանչյուր անհատի առաքելությունը մեր ընդհանուր տան՝ Երկիր մոլորակի ու իր տեսակի պահպանությունն է, իսկ գերնպատակը նախորդ սերունդների կուտակած հասարակական փորձի փոխանցումն է հաջորդներին: Այս ամենը ուղղակիորեն և անուղղակիորեն առնչվում են մարդկային լեզվի հատկանիշների ու գործառույթների հետ: Արդեն երկար դարեր ու հազարամյակներ լեզուն արտաքին շրջապատող աշխարհի և իրականության, անհատի՝ տվյալ լեզուն կրողի հոգեկան կերտվածքի, մարդկային ճանաչողության և իմացության գործընթացների ու մարդու միջև մի հաստատուն ու անքանդ կամուրջ է դարձել, որը հասարակության հանրային կյանքը տանում է պատմական անշեղ զարգացման: Լեզուն *homo sapiens*-ի առանձնահատկության անկյունաքարն է, մարդ արարածի հանրային կեցության երաշխիքը /Սարգսյան, 2002: 28/: Փաստորեն, լեզվի առկայությունը մարդկային հասարակության գոյության անհրաժեշտ և գլխավոր պայմանն ու շարժիչ ուժը, իր ժողովրդի, կրող հասարակության մշակույթի ու պատմության անբաժան մասն և նաև էթնիկ տարրը միավորող գործոն է: Լեզվի հաղորդակցական գործառույթի ամենաբնորոշ արտահայտությունը խոսքային գործունեությունն է: Վերջինս վայրկենական, անխափան, անընդհատ, անդադար և բավականին բարդ երևույթ է, ունի լեզվաբանական, հոգեբանական, կենսաբանական, հոգևոր, զգացական, փիլիսոփայական, հասարակական ընդգծված ազգային ու համամարդկային դրսևորումներ: Լեզվակիրի խոսքային ու խոսողական գործունեությունները մարդու անհատական ունակությունների լայնածավալ արտահայտությունն են: Հասարակական հաղորդակցման գործընթացում անձի հոգեֆիզիկական պայմաններով, ստեղծագործական անձնական կարողություններով, տվյալ անձի ու հասարակության փորձով, հաղորդման նպատակադրումներով, մարդկային բազմաբովանդակ գործունեությամբ պայմանավորված՝ անհատը վերարտադրում է գոյություն ունեցող լեզվական համակարգը՝ բառապաշարի ու գործող նորմավորված քերականական կառուցվածքի համադրության ամբողջությունը, և խոսքը ձեռք է բերում ինչպես խիստ անհատական, այնպես էլ հասարակական երանգներ: Հանրային բազմաուղրտ կյանքի և մարդու մտածողության մշտական կատարե-

լագործումը լեզվի առջև նոր մարտահրավերներ են հարուցում՝ իրականացնել հաղորդակցումը և խոսքի անընդհատությունը մարդկային բազմաբևեռ գործունեության բոլոր ոլորտներում, իսկ դա, մասնավորապես, նոր հասկացությունների անվանումների ապահովումն է /Հայրապետեան, 2014: 269-270/:

Արդեն երկար ժամանակ է՝ լեզվաբանությունը քննում է լեզուն՝ որպես հասարակական երևույթ, իբրև մարդկային հաղորդակցման հիմնական միջոց, լեզվական ու խոսքային զանազան միավորների՝ հնչյունների, ձևույթների, բառերի, բառակապակցությունների և այլն, բառապաշարի և համապատասխան քերականական կառուցվածքի համադրության համակարգային ամբողջություն: Մարդկային լեզվի մասին գիտության հիմնախնդիրներից են ոչ միայն լեզվի՝ որպես հաղորդակցման հիմնական միջոցի առաջացումը, տեսական ու գործառական խնդիրները, լեզվի ու խոսքի, մարդու և առարկայական իրականության, մարդկային մտածողության ու լեզվի հարաբերությունը, այլև մարդու ու հասարակության, հանրային մշակույթի ու պատմության ազդեցությունը լեզվական համակարգի վրա: Մարդկային աճող բազմաբնույթ գործունեության ողջ ընթացքում մարդուն առաջ մղող ուժը ճանաչողության գործընթացներն են, որոնց բնույթն ու սահմանները գնալով ընդլայնվում են, և աշխարհընկալման լեզվական պատկերը՝ նրա լեզվական արտապատկերումը, բոլոր ժամանակներում ձեռք է բերում շարունակական հրատապություն: Տարաժամանակյա կտրվածքով մարդու հաղորդակցման և ճանաչողության սահմանները անընդհատ ծավալվում ու ընդարձակվում են, և այդ գործընթացների հիմնական գործիքը լեզուն է:

Մարդկային հասարակության դիալեկտիկական փոփոխությունը տեսանելիորեն արտացոլվում է առանձին լեզուների պատմական զարգացման վրա, հատկապես, բառապաշարի՝ որպես հարաբերականորեն բաց համակարգի, որը մեկընդմիջտ տրված, քարացած իրողություն չէ, այլ պատմական կարգ, լեզվի զարգացման երկարատև գործընթացի արդյունք՝ կատարելագործվող, հարափոփող, արագ նկատելի ու տեսանելի փոփոխություններով և տեղաշարժերով՝ ի հակադրություն լեզվի հնչյունական ու քերականական կառույցի, որոնց համակարգում կատարվող գործընթացների քննությունը պահանջում է բանասիրական մասնագիտական հատուկ ունակություններ: Յուրաքանչյուր լեզվի ձևավորված բառային կազմը պատկերում է տվյալ ժողովրդի հասարակական-տնտեսական, հոգևոր-մշակութային, քաղաքական կապերն ու հարաբերությունները, զանազան շփումները հարևան ժողովուրդների հետ, պատմական կյանքն ու անցյալը¹: Լեզուների պատմությունը վկայում է, որ կենդանի լեզվի մեջ բառերի քանակը շարունակ աճում ու ստվարանում է՝ ընդլայնելով իր սահմանները, զարգանում ու հարստանում, և լեզուն ավելի շատ նոր բառեր են ստեղծում, քան կորցնում է դրանք: Լեզվի զարգացման յուրաքանչյուր փուլ կամ հատված ունի իր

պատմական կյանքին, հասարակական դերին ու գործառույթներին, բնույթին ու էությանը համապատասխանող բառապաշար, որի բառաքանակը, ըստ լեզուների զարգացվածության աստիճանի, տարբեր հաշվարկներով 10000-700000 բառ-միավորի է հասնում: Լինելով կենդանի հաղորդակցման ծառայող միջոց՝ լեզվի բառապաշարը անընդհատ բարելավման գործընթացում է, ուստի և նրան, ինչպես ամեն մի զարգացող երևույթի, հատուկ են զարգացման գործընթացի բոլոր իրողությունները՝ իրենց հակասություններով, շեղումներով, զուգահեռություններով, հնի ու նորի, իր դարն ապրածի ու զարգացողի տարրերի առկայությամբ ու դրանց ներքին պայքարով, մերժելի և ընդունելի իրականություններով և այլն /Աղայան, 1984: 109/:

Լեզվի կառույցում բավական մեծ դերակատարություն ու տեսակարար կշիռ ունեցող համակարգի՝ բառապաշարի կարևորագույն ու վճռական միավորն է բառը, որը ունի իմացաբանական՝ ճանաչողական ու անվանողական մեծ արժեք, այսինքն՝ միջնորդավորված ուղղվածություն դեպի առարկայական իրականության արտացոլումը: Բառը մտածական, մասամբ էլ հոգեկան այլ արտապատկերման ցուցումն է լեզվական արտահայտության մեջ: Լեզվաբանությունը բացի բառերից քննում է լեզվական այլ կատեգորիաներ ու երևույթներ, սակայն բառը և նրան առնչվող խնդիրները արդեն երկար ժամանակ լեզվի մասին գիտության շարունակական հիմնահարցերից են:

Զարգացած լեզուները՝ անգլերենը, իսպաներենը, գերմաներենը, ռուսերենը, չինարենը, արաբերենը, հայերենը և այլն, ունեն հսկայածավալ բառապաշար, չնայած դրան՝ մշտապես կարիք ունեն նորանոր բառերի: Բառային կազմի ծավալի մեծացումը տվյալ լեզվի ներքին զարգացումն է՝ ուղղված լեզվի մեջ գոյություն ունեցող բառերի իմաստային, գործառական, ձևաբանական և բառակազմական հատկանիշների արդիականացմանը՝ ներլեզվական բազմատեսակ ու բազմակաղապար, լեզվի պատմական զարգացման գործընթացում հղկված ու մշակված, ավանդական (ներքին) օրինաչափություններին համապատասխան և արտալեզվական (արտաքին) գործոնների թելադրանքով /Աղայան, 1987: 413/:

Յուրաքանչյուր կենդանի լեզու իր պատմության ընթացքում ստեղծում և գործածում է բառակերտության տարաբնույթ եղանակներ ու միջոցներ²: Բառակերտությունը՝ նոր բառերի կազմումն ու ստեղծումը, լեզվական առաջընթացի կարևորագույն գործոններից մեկն է: Իսկ վերջինս բխում է մարդու՝ հանրության մեջ ամենօրյա գործունեության անհրաժեշտությունից ու հաղորդակցման ու ճանաչողության պահանջից: Բառակերտությունը ոչ միայն առնչվում է լեզվում նոր հասկացություններին տրվող անվանումների ի հայտ գալուն, այլև դրանց կաղապարների, եղանակների, միջոցների, զանազան տարրերի և, ընդհանրապես, այդ համակարգի պահպանման ու գործառման պահանջին:

Կենդանի լեզվում բառաշինության գործընթացները երբեք չեն դադարում, դրանք արտացոլում են անընդհատ փոփոխվող շրջապատող աշխարհը ու այդ ամենը անվանելու մարդկային գործնական պահանջը: Լեզուների բառաշինության, բառակերտության տարաբնույթ հնարավորությունները օգտագործելով՝ առանձին լեզուները ապահովում են լեզվի հիմնական, հաղորդակցական գործառույթը՝ տեղեկատվության փոխանակումը, որը մարդկային հասարակության մաս կազմող անդամների համատեղ գործունեությունը պայմանավորող կարևորագույն գործոն է, մարդու ստեղծագործելու ու ապրելու երաշխիքը:

Հայերենն էլ մարդկային լեզվի առանձնակի և մասնավոր դրսևորումներից է՝ իր դժվարին ու փառահեղ պատմությամբ, նրան էլ հատուկ են մարդկային լեզվի հատկանիշների ու գործառույթների ամբողջական արտահայտության ձևերը: Նորագույն լեզվական համակարգային ուսումնասիրություններից պարզվում է, որ երկար դարերի ընթացքում հայ հանրության պատմահասարակական, հայերենի լեզվավիճակի ու բազմաթիվ այլազան պայմաններից ելնելով՝ բառապաշարի հարստացման վերոնշյալ երկու ուղիները, փոփոխակի հաջողություններով ու միմյանց լրացնելով, գործել են հայոց լեզվում՝ ապահովելով լեզվի բոլոր գործառույթները³:

Նկատելի է նաև, որ հայերենի (և ոչ միայն հայոց լեզվի) բառապաշարում կատարվում են նկատելի փոփոխություններ (բառաքանակը ավելանում կամ ենթարկվում է բառաշերտերի զանազան տեղաշարժերի), հատկապես, երբ հայ հասարակության կյանքում էական իրադարձություններ են տեղի ունենում:

XX դարի վերջին տասնամյակը և XXI դարի սկիզբը հայ ժողովրդի կյանքում նշանակալի ու դարակազմիկ իրադարձություններով լի է: ԽՍՀՄ-ի փլուզումը, ԱՄՆ-ի՝ գերտերություն դառնալը, միաբևեռ աշխարհի ստեղծումը, Եվրամիության ձևավորումը, արևմուտքի դերի էլ ավելի կարևորումը համաշխարհային և հայ ժողովրդի պատմության մեջ, անհատական համակարգիչների հայտնաբերումը և համատարած կիրառումը, մեր ժամանակների մեծագույն հրաշքի՝ համացանցի գործարկումը, մարդկային հաղորդակցման տեխնիկական նորանոր ձևերի ու միջոցների ներդրումը հանրային կյանքում և այլն, նոր մարտահրավերներ են ներկայացնում մոլորակի տարբեր լեզուներին: Նորագույն հասարակական, քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային հարաբերությունների ձևավորմամբ ԽՍՀՄ-ի նախկին ժողովուրդների բառապաշարի բազմաթիվ բառեր ու լեզվական զանազան տարրեր դարձան հնաբանություններ ու պատմաբառեր: Արևմուտքը իր մշակույթով, նոր տեսակի հասարակական-քաղաքական հարաբերություններով, ազատ շուկայական տնտեսությամբ, աննախադեպ գիտատեխնիկական առաջընթացով, լայն սպառման տարատեսակ ապրանքներով ու բարքերով և այլն ներխուժեց հետխորհրդային միության տարածքներ,

որի արդյունքում խորհրդային նախկին հանրապետությունները ձգտում են դեպի արևմուտք, և խորհրդային երկաթյա վարագույրը դարձավ շատ թափանցիկ: Այս ամենը հրատապ անհրաժեշտություն առաջացրեց այդ ժողովուրդների բառապաշարում նախկինում գոյություն չունեցող բազմաբնույթ և տարատեսակ նոր երևույթների, առարկաների, հարաբերությունների հասկացությունների անվանման, քանի որ նոր բառերի ավելացումը բխում է խոսողների գործնական անհրաժեշտությունից: Օգտագործելով տարբեր ժողովուրդների լեզուների բառակերտական հնարավորությունները՝ պիտի ստեղծվեին նորանոր բառային ու իմաստային նորաբանություններ՝ ապահովելու իրենց լեզուների հաղորդակցական, ճանաչողական և այլ գործառույթները, և կրող հասարակությունների բնականոն հանրային կյանքն ու գործունեությունը:

Պատմական զարգացման գործընթացում շատ գրական լեզուներ լրացնում են իրենց բառային կազմը ոչ միայն տվյալ լեզվի բառակերտական կաղապարներով, այլև աշխարհի այլ լեզուների բառերով և լեզվական տարբեր միավորներով՝ կատարելով միջլեզվական փոխառություններ: Ցանկացած զարգացում պայմանավորված է արտաքին աշխարհի զանազան երևույթների ուղղակի և անուղղակի շփմամբ և նրանց ազդեցությամբ, այդպես էլ լեզուն քանակապես ու որակապես հարստացնում է իր բառապաշարը, ավելացնում այն ուրիշ ժողովուրդների մշակույթների և լեզուների միջև հաստատված փոխադարձ տարատեսակ կապերով: Այս երևույթը առաջին հերթին բխում է այն անհրաժեշտությունից, որ մարդիկ կարիք են զգում անվանելու նոր հասկացությունը, որը հատուկ չէ իրենց ազգային մտածողությանն ու մշակույթին, բացակայում էր իրենց հանրային կյանքում, բայց առկա է այլ ժողովուրդների ու երկրների իրականության մեջ և այժմ հայտնվել է իրենց կյանքում:

Ընդհանրապես, փոխառություն ասելով՝ լեզվաբանության մեջ ընդունվում է ոչ միայն փոխառության գործընթացը, այլ նաև լեզվական միավորի՝ բառի, ածանցի և այլն տվյալ լեզվով տառադարձված կամ պատճենված հնչյունական ձևը: Առաջին անգամ փոխառված (սովորաբար) բառը գործածող անհատը բավարարում է այդ պահին իր հաղորդակցման պահանջը կամ միտքը արտահայտելու անհրաժեշտությունը: Այնուհետև այն կարող են գործածել տվյալ բառի իմաստային դաշտում գտնվող այլ լեզվակիրներ: Նոր բառը կարող է մնալ մարդկանց որևէ խմբի լեզվական իրողության սահմաններում, կարող է դուրս գալ այդ սահմաններից և դառնալ հանրության սեփականությունը: Այդ ամենը կախված է նրանից, թե փոխառված բառը կամ լեզվական այլ միավորը ի՞նչ նոր առարկայի, հասկացության, լեզվական երևույթի անվանում է, դրանք ինչպիսի՞ տարածում կգտնեն հասարակության մեջ. լայն տարածում գտնելու դեպքում, բնականաբար, համընդհանուր գործածություն է ստանում նաև տառադարձված կամ պատճենված հնչյունա-

կան ձևը, քանի որ ավելի հեշտ է օգտվել եղած բառից (գոնե սկզբնական շրջանում), քան անմիջապես ստեղծել մայրենի լեզվով նոր բառ:

Մոլորակի արդի բուռն հասարակական կյանքն ու պետությունների միջև մշտապես պահանջվող շփումները, համաշխարհային քաղաքական ու տնտեսական կառույցների և կազմակերպությունների գոյությունը, ժողովուրդների ու զանազան երկրների՝ միմյանց ավելի լավ ճանաչելու, միջազգային խորքային կապեր հաստատելու նկրտումները, մարդկանց՝ առաջընթացի մշտական ձգտումը, ժամանակակից կապի և տեղաշարժման տրանսպորտի հասանելի միջոցները, համացանցի առկայությունը աննախադեպ հնարավորություն են ստեղծում նաև ժողովուրդների լեզուների փոխազդեցության, որի արդյունքն են տարատեսակ լեզվական փոխառությունները աշխարհի մի քանի հազար լեզուներում: Աշխարհի ժողովուրդների լեզուների համար փոխառություն կատարելը սովորական վիճակ է, քան չկատարելը⁴:

Հայ ժողովուրդը, լինելով մոլորակի հնաբնականներից, մշտապես ներկա է եղել համաշխարհային թատերաբեմում, չի ապրել պարփակված ու կաղապարված հասարակական կյանքով, ուղղակիորեն և անուղղակիորեն շփվել է իր հարևանների և բազմաթիվ այլ ժողովուրդների հետ, և նրա լեզուն էլ ենթարկվել է տարատեսակ փոխազդեցությունների՝ դառնալով իր պատմության կենդանի վկան: Ժամանակակից հայերենի բառապաշարը պատմականորեն ձևավորված համակարգ է, և նրա հարստացման հիմնական միջոցը իր զարգացման երկարատև գործընթացում եղել ու մնացել է ներքինը՝ բառակերտության ու բառաշինության իր հարուստ միջոցները: Սակայն վերջիններս հաճախ չեն բավարարում նոր հասկացություններ արտահայտելուն, կամ առաջ են գալիս նաև այլ գործոններ, և, բնականաբար, որպեսզի լիարժեք ապահովվի լեզվի հիմնական գործառույթը՝ հաղորդակցման անընդհատությունը, հայերենը նույնպես այլ լեզուներից անցյալում կատարել և այսօր էլ կատարում է փոխառություններ, որոնց պատճառների, եղանակների, ուղղությունների, տեսակների, տերմինային և քերականական առաջացրած խնդիրների, տարատեսակ դրսևորումների, տառադարձության հիմնախնդիրները և այլն, ընդհանուր առմամբ, իրենց լուծումն են գտել լեզվաբանության, նաև հայերենագիտության մեջ:

Դեռևս նախորդ դարասկզբին (1912թ.) Մատթեոս Հարությունյանը «Բացատրական բառագրքույկ» վերնագրով հայերենում գործածվող օտար բառերի բառարան է կազմել, որի առաջաբանում գրում է. «Հայ լեզուն վաղուց է կորցրել իր կուսությունը, և կասկածելի է, թե նա երբևիցե ունեցել է: Ով մի անգամ իր ձեռքն առել Huibschmann-ի «Armenische Grammatik» աշխատությունը, որտեղ նա ըստ ծագման դասակարգում է հայերեն բառերը, սոսկումով նկատած կլինի, թե ինչպիսի բառեր, որոնց անաղարտ հասկացությունը շատերի համար անվիճելի է, օտար ծագում ունեն (բերում է հնագույն և հին փոխառությունների

օրինակներ պարսկերենից, ասորերենից), այս բառերը այնքան են արդեն մերվել մեր լեզվի հետ, այնպես են արդեն լուրացվել, որ լեզվաբաններից բացի ոչ ոքի մտքով չի անցնի նրանց օտար ծագումը»: Սակայն այդ բառերի կողքին հայերենում կան նաև այնպիսի բառեր՝ նոր և նորագույն փոխառություններ, որոնց օտարությունը նկատվում է ոչ մասնագետ լեզվաբանների կողմից՝ **պառլամենտ, ֆուտբոլ, սպորտ, դեկան, ֆակուլտետ, բանկ, ռեկտոր, վալս, բանան, ջիփ** և այլն: Ժամանակահատվածն էլ էական չէ փոխառության բնույթի համար. միայն մասնագետներին է հայտնի, որ **աշխարհ, նամակ, հրապարակ, բժիշկ, ճաշակ** բառերը պարսկական հին փոխառություններ են, մինչդեռ **օլիմպիադա** բառը, որը դարեր շարունակ գործածվում է հայերենում (օլիմպիական խաղերի սկիզբը համարվում է Ք. ա. 776թ., և հին դարերից հայերը մասնակցել են օլիմպիական խաղերին, նույնիսկ ունեցել ենք օլիմպիական չեմպիոններ), բոլոր լեզվակիրները հեշտությամբ զգում են այդ բառի օտար ծագումը: Պատճառն այն է, որ հայերենում և աշխարհի շատ ժողովուրդների լեզուներում գործառում է այդ բառը համարյա նույն հնչողությամբ, իսկ փոխառության աղբյուրը հունարենն է:

Վերջին քառորդ դարի ընթացքում մեր կյանք են մտել մեծաքանակ օտար բառեր, որոնք կոչված են անվանելու մեզ շրջապատող աշխարհի հասարակական բազմաբնույթ հարաբերությունների նախկինում անհայտ շատ ու շատ առարկաներ ու երևույթներ: Սակայն ինչպե՞ս ընկալել օտար բառերի⁵ այսպիսի մասսայական ներխուժումը մեր լեզու, որոնք լիովին հայտնվել ու գրավել են համակարգչային և տպագրական մամուլը, ազգային հեռուստատեսության և ռադիոյի եթերը, երկրի քաղաքական ու տնտեսական գործիչների բառապաշարը և հաղորդակցական տարածությունը՝ կատարելով ոչ միայն իրենց՝ նոր հասկացություններ անվանելու գործառույթը, այլև առաջ բերելով լեզվի մաքրության ու անաղարտության, ինչպես նաև ռճական լուրջ խնդիրներ, խաթարելով մայրենի լեզվի բառերի հոգևոր խորությունը, նրա գեղեցկությունը, դարերով հաստատված և ընկալելի հնչյունական կազմն ու արտասանությունը, բառիմաստների տարանջատման դիպուկությունը ու հուզաարտահայտչականությունը, առաջացնելով տառադարձության ընդունված կանոնների տարաբնույթ մեկնաբանություններ:

Սակայն համաշխարհային վերոնշյալ իրադարձությունները արդի հայերենը հեղեղեցին ստիպողական, նաև մշակութային փոխառություններով: Եթե նախորդ մի քանի դարերում ռուսերենն էր հայերենի համար փոխատու կամ միջնորդ լեզու, ապա արտալեզվական երևույթներով պայմանավորված՝ արդի շրջանում անգլերենը դարձավ տարբեր փոխառությունների շտեմարան: Ոչ միայն աշխուժացան նախորդ ժամանակներից կատարված որոշ թեմատիկ խմբերի քիչ գործածական փոխառությունները, այլև հայտնվեցին նորերը: Ահա մի քանի օրինակներ՝ **ինաուգուրացիա** [լատ. inauguratio թոչնահմայությունից հետո տեղը կամ տա-

ճարը սրբագործելը < անգլ. inauguration հանդիսություն պարտականությունների կատարման անցնելու կապակցությամբ], գ., (քղք.) – երկրի նախագահի (սովորաբար) երդման արարողությունը, հանդիսությունը իր պարտականությունների կատարման անցնելու կապակցությամբ, ձեռնադրում, **օդիոզ** [լատ. odiosus տհաճ, ատելի], ած. (հեզն.) – խիստ անցանկալի՝ տհաճ՝ անախորժ՝ ատելի, ծայրահեղ բացասական վերաբերմունք առաջացնող, **էպատաժային** [ֆր. epatage] – ճշացող, աղմկահարույց, ցնցող, **ստատուս** [լատ. status վիճակ, դրություն], գ. (հմկրգչ.) – ֆեյսբուքյան գրառում, **ռեցեպտիվ** [լատ. receptio ստացում], գ. (գիտ.) – այն, ինչ կապված է խոսքի ընկալման հետ, **լյուստրացիա** [լատ. lustratio զոհաբերմամբ մաքրագործում], գ. (քղք.) – քաղաքական գրաքննության ձև, քաղաքական որոշ կարգի դեմքերի իրավունքների սահմանափակում, **սիթքոմ** [անգլ. situation comedy], հպվ. -առաջացել է ԱՄՆ-ում 1920-ական թթ. իբրև ռադիոկատակերգություն, 1970-ական թթ.-ից հաստատվել է իբրև երգիծական հեռուստասերիալների տեսակ, **օնլայն** [անգլ. online], գ. (հմկրգչ.) – առցանց, ցույց է տալիս վիճակ, երբ միացած են համացանցին, գործունեություն, որը հասանելի է միայն համացանցի միջոցով, **օվերդրաֆտ** [անգլ. overdraft], գ. (բանկ.) – բանկային հաշվին կցված անհատական վարկային գիծ, որը կարելի է օգտագործել անհրաժեշտության դեպքում, **տատու** [պոլիներգերեն < անգլ. tattoo], գ. (խսկց.) – դաջվածք, **վիրուս** [լատ. virus թույն], գ. 1. (կենսբ.) մարդու, կենդանիների և բույսերի վարակիչ հիվանդությունների հարուցիչ, 2. (հմկրգչ.) համակարգիչը խափանող ծրագիր, **ինտերնետ** [լատ. inter մեջ + անգլ. net ցանց], գ. (հմկրգչ.) – համակարգչային կապի տեղեկատվության միջոց, համացանց:

Արդի շրջանի փոխառությունները կարելի է բաժանել թեմատիկ հետևյալ խմբերի.

1. տնտեսական՝ ազատ շուկայական հարաբերություններին վերաբերող բառեր, ինչպես՝ **մենեջեր, մենեջմենթ, բրոկեր, դիլեր, ինվեստոր, մարքեթինգ, լիզինգ, բարտեր, օֆշոր, տենդեր, բիզնես, բիզնեսմեն, օֆիս, դիստրիբյուտեր, օպտիմալացում, դեֆոլտ, դեմփինգ, սուպերմարկետ, ֆիրմա, պրիվատիզացիա, ռեսուրս, դիլեր,**

2. բանկային համակարգին և ֆինանսական հարաբերություններին վերաբերող բառեր, ինչպես՝ **հիփոթեք, ֆինանս, չենջ, կրեդիտ, քարտ, քլիրինգ, վալյուտա, բրոքեր, դոլար, եվրո, աուդիտ, ինվեստիցիա, օվերդրաֆտ, բանկոմատ, տերմինալ, կրեդիտ, մարժա, անուիտետ, դիվիդենտ,**

3. հասարակական, քաղաքական, վարչական հարաբերություններին վերաբերող բառեր, ինչպես՝ **սամիտ, պրեզիդենտ, պրեյմեր-մինիստր, պառլամենտ, ռեյտինգ, սփիքեր, դեպարտամենտ, զենդերային, լոբբի, էլեկտորատ, դեպուտատ, բյուջե, իմփիչմենթ, գրանտ, ինաուգուրացիա, գլոբալիզացիա, պրեզենտացիա, մանիպուլյացիա,**

օլիգարխ, դեմարշ, օդիոզ, բրիֆինգ, էլեկտորատ, դոնոր, Եվրամիություն, մաֆիա, ռեկետ, կոլապս, կոնսենսուս, լեգիտիմ, կոալիցիա, լյուստրացիա, կրիմինալ, պլատֆորմ,

4. գիտության, կրթության և նորագույն տեխնոլոգիաների ոլորտին վերաբերող բառեր, ինչպես՝ **տեխնոլոգիա, տաքսոնոմիա, հիերարխիա, բակալավրիատ, մագիստրատուրա, ռեցեպցիա, թեստ, ինֆորմացիա, վերբալիզացիա, դիսկուրս, պերֆորմացիա, սմարթֆոն, էվթանազիա, նարատոլոգիա, մուլտիմեդիա, ֆորմատ, դեպրեսիա, էկոլոգիա, դիլեմա, հոլոգրաֆիկ էկրան,**

5. համակազմային բառապաշարին և տեխնիկային վերաբերող բառեր, ինչպես՝ **կոմպյուտեր, մոնիտոր, քարթրիջ, մոդեմ, սքաներ, ֆայլ, սայթ, օնլայն, օֆլայն, ինտերնետ, հաքեր, ֆեյսբուք, ինստագրամ, պրինտեր, դիսփլեյ, դիսկ, ինստալյացիա, բլոգեր, ինֆորմացիա, քոմենթ, վիրուս, հաքեր, ինֆոգրաֆիկա, ստատուս,**

6. մշակութային ոլորտին վերաբերող բառեր, ինչպես՝ **շոու, շոումեն, շոու բիզնես, սիթքոմ, սերիալ, թոք շոու, հիթ, դիջեյ, իմիջ, իմիջմեյքեր, ռեմիքս, ռիմուվ, ռիմեյք, բրեյք դանս, լամբադա, կլիպ, կլիպ մեյքեր, գլամուր, բրենդ,**

7. կենցաղին վերաբերող բառեր, ինչպես՝ **փարքինգ, ֆիթնես, ֆիթնես կլուբ, նայթ կլուբ, բար, շեյփինգ, տատու, տատուաժ, էպիլյացիա, շաուրմա, մարիխուանա, պիլինգ, էպատաժ, կազինո, յոգա,**

8. սպորտային եզրույթներ, ինչպես՝ **օֆսայդ, հուք, ռեպորտաժ, սեյվ, փլեյմեյքեր, պրեյմեր լիգա, բոուլինգ, փլեյ օֆ, սեթ բոլ, մատչ բոլ, օվերտայմ, ռեգլամենտ, տրանսֆեր, բուքմեյքեր, տոտալիզատոր, սպրինտեր, արմրեյստլինգ, քիքբոքսինգ, բոդիբիլդինգ, ֆրիսթայլ, վինդսերֆինգ, բայքեր, սքեյթբորդ, պրեսինգ, ֆրիզբի,**

9. հայերենում գործածվում են անգամ լատինատառ շատ հապավումներ, ինչպես՝ **CD, VIP, TV, PIN, DVD, PR, PicsArt, DdoS, WhatsApp,**

10. զանազան բացականչություններ և ողջունի ձևեր, ինչպես՝ **օ՛քեյ (o'k), յաու (yau!), ես (yes!), հայ (hay!),**

11. լայն սպառման ապրանքատեսակների, սննդամթերքների, տարաբնույթ իրերի ու առարկաների, տարաշխարհիկ պտուղների, ապրանքանիշերի, կազմակերպությունների ու ֆիրմաների հայատառ և լատինատառ անվանումներ, որոնք տեղադրված են խանութների ու շուկաների ցուցափեղկերում, փողոցների ցուցանակներում ու պաստառներում, գովազդային վահանակներում, հնչում են հեռուստատեսությամբ ու ռադիոյով հաճախ տարալեզու առոգանությամբ (Տե՛ս Հայրապետյան Ա., Օտար բառերի բառարան, 2014):

Հայերենը իր պատմական զարգացման գործընթացում այլ լեզուներից մշտապես կատարել է ստիպողական ու մշակութային փոխառություններ (բնական վիճակ է)՝ հարստացնելով իր բառապաշարը: Փոխառությունների հիմնախնդիրը գործնական կարևոր նշանակություն

ունեցող հարց է յուրաքանչյուր կենդանի լեզվի զարգացման համար, որն էլ պահանջում է վարել բառաշինական, բառակերտման լրջմիտ ու խելացի լեզվական քաղաքականություն, չմերժել պիտանին, անհրաժեշտը, անթարգմանելին, բայց և մայրենին չխճողել անհարկի, ավելորդ, անպետք օտար բառերով: Բառափոխառության հարցում երկու հակադիր մոտեցումները հավասարապես մերժելի են, քանի որ «ճայրահեղ մաքրասիրությունն օտարամոլության չափ արհամարհելի է» (Աղայան, 1963: 300): Լեզուն ծփացող մի օվկիանոս է ժողովրդի բերանում, և տվյալ լեզուն կրողներից շատ քչերն են բառաստեղծողներ, իսկ բառօտագործողները բոլորն են:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բառապաշարի ընդհանուր տեսությունը բառագիտության կարևոր և ծավալուն մասն է, որը քննում է նրա տարբեր շերտերը, բառային կազմի կրած զանազան ու բազմաբնույթ տեղաշարժերը, բառակերտության հնարավորությունները, կիրառական տարաբնույթ նշանակություններն ու գործառույթները և այլն: Լեզվի բառապաշարը գիտական հետազոտության ընդարձակ ու պարարտ դաշտ է ու համակարգվում է տարբեր մեթոդներով ու եղանակներով:

2. Ամեն լեզու ունի բառակերտական համակարգի գերիշխող ենթատեսակներ, սակայն մարդկային բազմաբնույթ գործունեությունը լեզվի առջև նոր պահանջներ է դնում հաղորդակցումը ապահովելու նպատակով, մասնավորապես յուրաքանչյուր լեզու բառապաշարի նոր ուղիներ և միջոցներ է փնտրում. բառակերտությունը կենդանի լեզվում երբեք չի դադարում, քանի որ արտացոլում է մարդուն շրջապատող առարկայական իրականությունը և իր հոգեկերտվածքը: Մյուս կողմից բառակերտության եղանակներն ու ուղիները կախված են լեզվատիպից և ավելի շատ ներլեզվական երևույթներ են:

3. Ըստ ուսումնասիրությունների արդյունքների՝ հայերենի բառագանձի համալրման հիմնական աղբյուրը ավանդաբար եղել և մնում է ներքին միջոցը՝ բառակերտության, բառաշինության երկու տարատեսակներով՝ գծային բառակազմությամբ ու ոչ գծային բառաստեղծմամբ՝ իրենց համակարգային ամբողջական դրսևորումներով: Հայերենի պատմական զարգացման ողջ գործընթացում բավական գործուն է եղել նաև արտալեզվական արտաքին միջոցը՝ տարատեսակ փոխառությունները այլ լեզուներից: Թե բառակերտության ո՛ր կաղապարներն ու եղանակները, միջոցներն ու ձևերն են դառնում գերիշխող լեզվական համակարգի տվյալ փուլում, կախված է ոչ միայն հայերենի կառուցվածքից, լեզվատիպից, ինչպես նաև բառակերտական ներհամակարգային բազմաբնույթ միավորների ու տարրերի փոխհարաբերու-

թյուններից ու փոխապայմանավորվածություններից, այլև հայ հասարակության պատմական վիճակից ու լեզվամտածողության դրսևորումներից: Այս ամենով է իրականացվում բառակերտությունը և բառապաշարի կատարելագործումը, որը երկար դարերի ընթացքում եղել ու մնում է հայերենի կենդանության գոյն ու մեր ժողովրդի պատմության վկան, լեզվի հաղորդակցական գործառույթի ապահովման հիմնական տարրերից մեկը (այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Հովսեփյան Լ., Գրաբարի բառակազմության վերլուծական տիպը, 2016, էջ 29-112), Մարտիրոսյան Ա., Արդի հայերենի նորաբանությունների բառակազմական կաղապարները, 2007, էջ 5-10), Հայրապետյան Ա., Ոչ գծային բառաստեղծումը հայերենում, 2011, էջ 12-15) և այլն:

4. Կան լեզուներ, որոնք փոխառություններից սովորաբար հրաժարվում են, ինչպես հունգարերենը, վիետնամերենը, չեխերենը. անգամ թատրոն բառը «որ համաշխարհային է, չեխերենում թարգմանվում է սլավոնական արմատով՝ *зрелище*» (Աճառյան, 1951: 576): Աշխարհի շատ ու շատ լեզուներ առանց բարդությունների փոխառում են բառեր, ինչպես ռուսերենը, որի բառարաններում a-ով սկսվող բառերի ցանկում համարյա ռուսերեն բառեր չկան, կամ անգլերենը, որը տարբեր պատճառներով աշխարհի ամենափոխատու լեզուն է, իր ամենագործածական 20000 բառերից 10400 լատինական փոխառություններ են, 5200 հունական և միայն 3400 անգլոսաքսոնական ծագումով բառեր (30%) են: Ժամանակակից կորեերենի բառապաշարի 75%-ը չինական ծագումով է, լայն տարածում ունեն ժամանակակից պարսկերենում արաբերեն, իսկ ֆիններենում՝ գերմանական լեզուներից կատարած փոխառությունները, XIV-XVI դարերում՝ Վերածննդի դարաշրջանում, եվրոպական շատ լեզուներ, հասկանալի պատճառով, փոխ առան բազմաթիվ իտալերեն բառեր: Այս բոլորը առնչվում են այդ ժողովուրդների անցած պատմական ուղուն կամ ուղղակի մշակութային փոխառություններ են (Будагов, 1958: 107-108):

5. Հայագիտության մեջ փոխառություն և օտար բառ եզրույթները նախկինում հոմանիշներ էին, սակայն վերջին տարիներին փորձ է արվում ճշգրտելու դրանց իմաստային սահմանները: Եթե բառը այլ լեզվից ուղղակի կամ անուղղակի եղանակով է անցել հայերենին, և դրա դիմաց հայերենը մայրենի բառ դեռևս չի ստեղծել, փոխառություն է, օրինակ՝ *դոլար, եվրո, դումա, բունդեսթագ, փափու*, իսկ օտար է այն բառը, որն ունի արդեն ընդհանուր գործածություն կամ այդպիսի միտում ունեցող մայրենի բառ, օրինակ՝ *կոմայուտեր-համակարգիչ, սեսիա-նսփաշրջան, պրոցես-գործընթաց, բրիֆինգ-ճեպագրույց, օնլայն-առցանց*: Սակայն հաճախ խախտվում են վերոնշյալ եզրույթների իմաստային սահմանները, քանի որ նոր ստեղծված մայրենի բառի գործածության առաջնահերթությանը խանգարող տարատեսակ գործոններ կան, ինչպես՝ նորահայտությունը, անբարեհնչությունը, երկարությունը, իմաստային անհամապատասխանությունը կամ խեղաթյուրումները, անհատի տրամա-

դրվածությունը, բառօգտագործողի հաղորդակցման նպատակադրվածությունը, կրթվածության աստիճանը, օտար բառի՝ այլ լեզուներում միջազգային տարածվածությունը, նաև հոգեբանական, քաղաքական, գաղափարական և տարատեսակ այլ գործոններ: Ընդհանուր առմամբ, փոխառության գործածության ոլորտներն են գիտությունն ու տեխնիկան, միջազգային բառապաշարը (սրանց լեզուն սովորաբար լատիներենն ու հունարենն են, արդի շրջանում նաև անգլերենը) և հատկական փոխառությունները (պատճառը տարբեր հասարակությունների շփումներն են՝ ուղղակի կամ անուղղակի ձևով, լեզուն փոխատու ժողովրդի լեզուն է, քանի որ տարբեր ժողովուրդների լեզուների բառապաշարի 6-7% անթարգմանելի է, օրինակ՝ *դոլար, եվրո, աուլ, սարի, կիմանո, տայգա, կնեսես, դումա* և այլն): Փոխատու լեզվից բառը (անգամ բազմիմաստ) անցում է կատարում փոխառու լեզու շատ նեղ իմաստով (հաճախ մեկ իմաստով), և փոխառնված բառի գործածության ոլորտը խիստ սահմանափակ է, հետո այդ բառը կարող է հարմարվել նոր լեզվի կառուցվածքին՝ դառնալով բառակազմական հիմք, կյանք տալով նորանոր բառերի, անգամ ընդլայնելով գործածության ոլորտները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղայան Էդ. Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1984:
2. Աղայան Էդ. Լեզվաբանության հիմունքներ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1987:
3. Աղայան Ղ. Երկերի ժողովածու, հ. III, Երևան, «Հայպետհրատ», 1963:
4. Աճառյան Հր. Հայոց լեզվի պատմություն, հ. Բ, Երևան, «Հայպետհրատ», 1951:
5. Հայրապետեան Ա. Բառակերտությունը որպես լեզուի հաղորդակցական գործառոյթի իրացում // *Հայկազեան հայագիտական հանդես*, Պէյրուֆ, 2014:
6. Հայրապետյան Ա. Ոչ գծային բառաստեղծումը հայերենում, Երևան, Հեղինակային հրատարակչություն, 2011:
7. Հայրապետյան Ա. Օտար բառերի բառարան, Երևան, Հեղինակային հրատարակչություն, 2014:
8. Հովսեփյան Լ. Գրաբարի բառակազմության վերլուծական տիպը, Երևան, «Ասողիկ», 2016:
9. Մատթեոս Հարությունյան, Բացատրական բառագրքույկ, 1912:
10. Մարտիրոսյան Ա. Արդի հայերենի նորաբանությունների բառակազմական կաղապարները, Երևան, «Էդիթ Պրինտ», 2007:
11. Սարգսյան Ա. Հանրալեզվաբանության դասընթաց, պրակ Ա, Երևան, Գունավոր տպագրության տպարան, 2002:
12. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. Москва: Учпедгиз, 1958.

А. АЙРАПЕТЯН – Заимствования как проявление непрерывности коммуникативной функции языка. – Факт существования человеческого общества предполагает, что оно не может жить без коммуникации, обмена информацией, без наличия и совершенствования необходимых для этого средств. Языковые средства во все времена были призваны удовлетворять нужды людей для мыслительных, коммуникативных процессов, обмена информацией и других повседневных нужд. У каждого языка свои доминирующие подвиды словообразовательной системы, однако многофункциональная человеческая деятельность предъявляет к языку новые требования в целях обеспечения коммуникации, в частности, для увеличения числа слов. Способы и методы словотворчества зависят от языкового типа и представляют собой в большей степени внутриязыковые явления: армянский язык на протяжении всего своего исторического развития пополняя лексику внутренними способами словообразования, при этом никогда не отказываясь от внешних способов обогащения лексики – прямых и опосредованных заимствований из других языков, что очень важно в условиях современной языковой ситуации.

Ключевые слова: язык, когнитивная и выразительная функции, общество, слово, коммуникация, лексика, словотворчество, заимствование, исконно армянское слово, неологизм

А. НАЙРАПЕТЯН – Borrowings: Continuity in Communicative Function of Language. – Human society cannot exist without communication, information exchange, availability and improvement of the means necessary for maintaining continuity in communication. The aim of the linguistic means at all times has been designed to meet the needs of people for intellectual communication, information exchange and daily conversations. Each language has its stable systems of word-formation, but today's multifunctional human activity makes new demands on the language to ensure communication, particularly through enriching the vocabulary of the given language. Word-formation is, to a great extent, an intra-linguistic phenomenon, and its ways and means depend on the linguistic type of the language. The Armenian language, throughout its historical development, has relied greatly and increased its vocabulary through intra-linguistic means of word-formation, however, never abandoning the means of enriching its lexicon through external means, i.e. through direct or indirect borrowing from other languages – the latter being of utmost importance in the present phase of the development of the Armenian language.

Key words: language, cognitive and expressive functions, society, word, communication, vocabulary, word-formation, borrowing, native Armenian word, neologism